

**ИҚТИСОДИЁТНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ШАРОИТИДА
КОРХОНАЛАРДА ИЧКИ ИМКОНИАТЛАРДАН САМАРАЛИ
ФЙДАЛАНИШНИ БАҲОЛАШ**

Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Ш.Тожибоева, С.Рахмонов, М.Эргашева

Аннотация. Мақола корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни комплекс, тизимли таҳлил қилиш асосида мавжуд бўлган ички имкониятларни аниқлаш ва самарали фойдаланиш масалалари кўриб чиқилган ҳамда амалий тавсиялар берилган. Тадқиқот натижалари корхонанинг молиявий-хўжалик фаолиятига тўғри баҳо бериш, ички хўжалик имкониятларидан самарали фойдаланиш асосида иқтисодий салоҳиятини ошириш имконини беради.

Таянч тушунчалар: товар маҳсулоти; меҳнат омиллари; меҳнат воситалари омиллари; меҳнат буюмлари омиллари; ички хўжалик имкониятлари; ишлаб чиқариш самарадорлиги; комплекс таҳлил; тизимли таҳлил; омилли таҳлил.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы определения внутри хозяйственных резервов и их эффективное использование на основе комплексного, системного анализа влияющих факторов производства продукции предприятия и даны практические рекомендации. Результаты исследования позволяют правильно оценить финансово-хозяйственную деятельность предприятия на основе эффективного использования внутри хозяйственных резервов и тем самым обеспечить им устойчивый экономический потенциал.

Abstract. This manual is produced the systematic and complex analyses method of gross income of trade entities and used in practice. The practical recommendations of the research as a result of investigation give us an opportunity to give a right estimation of financial and house holding activity of trade entities, search of internal house holding reserves for increasing of gross income and profitability to provide them by sound financial position.

Кириш

Мамлакатимизда иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш шароитида макроиқтисодий ва молиявий барқарорликка эришиш асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Бу борада ҳукуматимиз томонидан бир қанча фармон ва қарорлар қабул қилинди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида» ги №ПФ 4947-сон Фармони қабул қилинди [1]. Мазкур ҳаракатлар стратегиясининг учинчи йўналиши «Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш» масалаларига бағишланган. Бу эса, иқтисодиёт тармоқларини иқтисодий ва молиявий барқарор фаолият юритишлари лозимлигини тақозо этади. Зеро, корхоналарнинг иқтисодий самарадорлигини оширишда уларнинг ички имкониятлардан самарали фойдаланиш кўрсаткичларини таҳлил қилиш асосий ўринни эгаллайди. Иқтисодиёт олдига қўйилган вазифалардан бири – бу уни самарадорлигини кўтаришдан иборатдир. Корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш уларнинг фаолиятини яхшилаш, самарадорлигини оширишда муҳим омили бўлиб ҳисобланади. Таҳлил натижалари асосида бошқарув маъмурияти мавжуд ресурслардан қай даражада фойдаланганлиги тўғрисидаги маълумотларга эга бўладилар, ички хўжалик имкониятларидан самарали фойдаланган ҳолда ишлаб чиқаришни ташкил этиш, асосли қарорларни қабул қилиш, иқтисодий салоҳиятига баҳо бериш имкони бўлади. Корхоналарни маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ички имкониятларидан самарали фойдаланишини таҳлил қилиш натижасида иқтисодий самарадорлигини ошириш, уларни ишлаб чиқариш айланмасига жалб қилиш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқишда фойдаланилади, молиявий ҳолатини яхшилаш учун зарур тавсияларни ишлаб чиқишга имкон бўлади. Бунинг учун эса, амалиёт маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш асосида ички

имкониятлардан самарали фойдаланиш борасида илмий асосланган услубиятга эга бўлиши керак. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий фаолияти самарадорлигини баҳолаш бўйича Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ««Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида»ги 207-сон қарори [5] ва «Давлат иштирокидаги корхоналарни молиявий соғломлаштириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 1013-сон қарорини [4] қабул қилиниши ҳам хўжалик субъектларида иқтисодий таҳлил ўтказишни амалий аҳамиятини, иқтисодий ва молиявий салоҳиятини баҳолашни долзарблигини белгилаб беради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Иқтисодий адабиётлар таҳлили кўрсатишича, корхоналарда ички хўжалик имкониятларини аниқлашда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилишга доир умумий методологик усуллар назарий жиҳатдан ёритилган. Россиялик олимлар Савицкая Г.В [10], Л.Е.Басовский [12] томонидан корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар таҳлили асосида ички хўжалик имкониятларини аниқлаш усули назарий жиҳатдан ўрганилган. Мамлакатимизнинг иқтисодчи олимларидан бири Т.Ш.Шоғиёсов [11] маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ички имкониятларни аниқлаш усули бўйича тадқиқотлар олиб борган. Мазкур мавзу иқтисодчи олимлар А.Х.Шоалимов ва Ш.И.Илхомовлар [8] томонидан ҳам ўрганилган бўлиб, корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ички хўжалик имкониятларини аниқлаш усули тадқиқ қилинган.

Таҳлилнинг назарий муаммолари масаланинг бир томони бўлса, иккинчи томони, уларнинг амалий жиҳати ҳисобланади. Мазкур мавзу бўйича

иқтисодий адабиётлар таҳлили кўрсатишича, айнан олинган корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар самарадорлигини ошириш бўйича ички имкониятларни аниқлаш борасида тадқиқотлар олиб борилмаган.

Тадқиқот методологияси

Мақола корхонанинг ички имкониятлардан самарали фойдаланишнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсирини баҳолаш амалиётини такомиллаштириш мақсадида олиб борилган бўлиб, аниқ вазифалар белгилаб олинди. Илмий мақолада анализ, синтез, гуруҳлаш, таққослаш, коэффицентлар ва занжирли алмаштириш каби омилли таҳлил усуллари қўлланилган.

Таҳлил ва натижалар

Макроиқтисодий сиёсат ва иқтисодий ўсиш мамлакатнинг равнақи ва келажаги унинг иқтисодий муваффақиятлари билан боғлиқ. Шу боис, йил якунида қилинган ишлар сарҳисоб қилиниб, кейинги режалар белгиланиб олинади. Республикамизда дастлабки маълумотларга кўра, 2020 йилнинг январь-сентябрь ойларида Ўзбекистон Республикаси ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) ҳажми жорий нархларда 1408 296,6 млрд. сўмни ташкил этди ва 2019 йилнинг январь-сентябри билан таққослаганда 0,4 % га ўсди. ЯИМ дефлятор индекси 2019 йилнинг январь сентябридаги нархларга нисбатан 111,8 % ни ташкил этди. 2020 йилнинг январь-сентябрь ойлари якунига кўра, ЯИМ таркибида, товарлар ишлаб чиқаришда 240 326,7 млрд. сўм, хизматлар кўрсатиш соҳасида - 136 403,9 млрд. сўм миқдорида ялпи қўшилган қиймат яратилди, маҳсулотларга соф солиқлар эса 31 566,0 млрд. сўмни ташкил этди. 2020 йил якунларига кўра эса, ялпи ички маҳсулотнинг (ЯИМ) ўсиш суръати 104,6 фоизни ташкил этди. 2021 йилнинг январь-март ойларида эса 103,0 фоиздан иборат бўлди. Саноат ишлаб чиқаришнинг физик ҳажми эса 2020 йилда

101,9 фоизни, 2021 йилнинг январь-март ойларида эса 103,8 фоиздан иборат бўлди [17].

Корхоналарда ҳам ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг имкониятларини аниқлаш ва уларни амалиётга татбиқ этиш чора тадбирларини белгилаш таҳлилнинг муҳим вазифаси ҳисобланади. Иқтисодчи олим Н.Ф.Ишонқуловнинг кўрсатишича [11]: «Ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг ички имкониятлари – ресурслардан фойдаланиш бўйича корхонада мавжуд бўлган, бироқ ишга солинмаган заҳираларнинг мавжудлигидан ташкил топади». Иқтисодчи олим А.Х.Шоалимовнинг фикрича [9]: «Корхонанинг хўжалик юритиш самарадорлигини оширишда ижобий таъсир этувчи омиллар таъсирини кучайтириш ва уларнинг салбий таъсирини тугатиш имкониятлар деб аталади». Корхонадаги ички имкониятлар фаолиятни интенсив ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Имконият-корхона иқтисодини кучайтиришнинг муҳим воситасидир. Агарда субъектда улардан тўлиқ ва тўғри фойдаланилса ишлаб чиқариш самарадорлиги ошириш юзасидан муҳим ижобий натижаларга эришилади. Демак, ишлаб чиқариш самарадорлигининг ошириш кўп жиҳатдан мавжуд имкониятлардан фойдаланиш ҳолатига ҳам боғлиқ экан.

Хўжалик фаолияти ва унинг натижавий кўрсаткичларига таъсир этувчи омиллар беқиёсдир. Товар маҳсулоти ишлаб чиқариш бўйича бизнес-режанинг бажарилиши кўпгина омилларга боғлиқ. Кўпинча улар қарама-қарши йўналишда ҳаракат қилиб маълум миқдор ва сифат ўзгаришларга олиб келади. Шунинг учун товар маҳсулоти ишлаб чиқариш бўйича бизнес-режанинг бажарилишига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш жараёнини осонлаштириш мақсадида улар маълум иқтисодий белгиларига асосан умумлаштирилди. Иқтисодчи олимлар [7] томонидан корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар қуйидагича таркибланади (1-чизма). Барча омиллар бир –бири билан боғлиқликка эга, аммо иқтисодий таҳлилнинг шартига кўра уларни шартли равишда гуруҳларга ажратилиб, ҳар

бир омилни таъсир этиш даражаси алоҳида аниқланади. Сўнгра уччала омиллар гуруҳини таҳлил қилиш асосда маҳсулот ишлаб чиқаришни ошириш борасидаги ички хўжалик имкониятлари тўғрисида умумий хулоса берилади.

1-чизма. Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар¹

Иқтисодий ривожлантириш шароитида корхоналарни меҳнат ресурслари билан таъминланганлик даражасини ўрганиб бориш муҳим аҳамият касб этади. Корхонада меҳнат омилларидан самарали фойдаланиш бўйича ички имкониятларни аниқлаш учун қуйидаги 1-жадвални тузамиз.

Энди меҳнат омиллари ҳисоб-китобини занжирли алмаштириш усули орқали қуйидаги 2-жадвалда кўриб чиқамиз. 2-жадвалдан кўринишича, ҳисобот йили товар маҳсулотнинг ҳажми ўтган йилга нисбатан 2235,8 минг сўмга ошган. Бу ўсишга қуйидаги омиллар таъсир кўрсатган:

Бир ишчи томонидан бир йилда ўртача ишланган киши кунлари ҳисобот йили ўтган йилга нисбатан 9 кунга камайган. Бу эса товар маҳсулоти ишлаб

¹ Манба: Муаллиф томонидан адабиётлар асосида тузилди.

чиқариш ҳажмини 578,7 минг сўмга (16459,1 - 17037,8) камайтирди. 3). Иш кунининг узунлиги ҳисобот йили ўтган йилга нисбатан 0,01 соатга ошган. Натижада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 21 минг сўмга (16480,1-16459,1) кўпайган.

1-жадвал

**“Elegant” АЖнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир
кўрсатувчи меҳнат омиллари таҳлили²**

№	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Мутлоқ фарқи (+,-)	Ўсиш суръати, %
1.	Ишчиларнинг рўйхатдаги ўртача сони, киши	186	187	+1	100,54
2.	Бир ишчи томонидан бир йилда ишланган киши кунлари, кун	265	256	-9	96,60
3.	Иш кунининг ўртача узунлиги, соат	7,83	7,84	+0,01	100,13
4.	Бир ишчига тўғри келувчи соатлик иш унуми, сўм	43,91	51,11	+7,2	116,40
5.	Товар маҳсулоти ҳажми, м.с (1қ х 2 қ х 3қ х 4қ)	16946,6	19182,4	+2235,8	113,19

Бир ишчига тўғри келувчи соатлик иш унуми ҳисобот йили ўтган йилга нисбатан 7 сўм 2 тийинга кўпайиши натижасида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 2702,3 (19182,4-16480,1) минг сўмга ошган.

Демак, корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми кўпайиши асосан меҳнат унумдорлигини ошириш эвазига эришилди. Агар корхона иш кунидан фойдаланиш борасида фақат ўтган йил даражасига эришганда эди, у ҳолда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини кўшимча равишда 578,7 минг сўмга ошириш мумкин бўлар эди. Натижада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш суръати 113,19 фоиз эмас, балки 116,61 фоизни (19761,1x100: 16946,6) ташкил этган бўлар эди. Ҳисобланган 578,7 минг сўм меҳнат омиллари бўйича маҳсулот ишлаб чиқаришни ошириш борасидаги ички хўжалик имконияти ҳисобланади.

² Манба: Муаллиф томонидан “Elegant” АЖ амалий маълумотлари асосида шартли тузилди.

Ишчилар сони ҳисобот йили ўтган йилга нисбатан 1 кишига ошди. Бунинг натижасида корхона 91,2 минг сўмлик (17037,8- 16946,6) кўп маҳсулот ишлаб чиқарди.

2-жадвал

“Elegant” АЖнинг маҳсулот ҳажмига таъсир кўрсатувчи меҳнат омиллари ҳисоб-китобини занжирли алмаштириш усули бўйича ҳисоб-китоби³

Ҳисобнинг тартиб сони	Алмаштиришнинг тартиб сони	Ҳисоб формуласига кирувчи омиллар				Пировард натижа - товар маҳсулоти (1ус х 2 ус х 3ус х 4ус) минг сўм	Олдинги ҳисобга нисбатан фарқ (+,-)
		Ишчиларнинг рўй хатдаги ўртача сони	Бир ишчи томонидан бир йилда ишланган киши кунлари	Иш кунининг узунлиги	Бир ишчига тўғри келувчи соатлик иш унуми		
А	Б	1	2	3	4	5	6
1	-	186	265	7,83	43,91	16946,6	-
2	1	187	265	7,83	43,91	17037,8	+91,2
3	2	187	256	7,83	43,91	16459,1	-578,7
4	3	187	256	7,84	43,91	16480,1	+21
5	4	187	256	7,84	51,11	19182,4	+2702,3
Омиллар баланси:					+2235,8 минг сўм		

Иқтисодиётни либераллаштириш шароитида корхоналар ишлаб чиқаришни барқарор ривожлантириши учун етарли асосий воситаларга эга бўлишлари билан бирга улардан самарали фойдаланишлари керак. Чунки, асосий воситалар билан етарли даражада таъминланган бўлса-ю, лекин улардан самарали фойдаланмаса, у ҳолда корхонанинг самарадорлиги пасайиб кетади. Ишлаб чиқариш жиҳозларидан вақт ва қувват бўйича фойдаланиш таҳлилида корхона асосий фондлари ва уларнинг таркибида дастгоҳ ва ускуналар иш вақтидан фойдаланишнинг даражасига, қувватларнинг фойдали иш коэффициентларига, фойдаланишнинг реал

³ Манба: Муаллиф томонидан “Elegant” АЖ амалий маълумотлари асосида шартли тузилди.

ҳолатига баҳо берилади. Дастгоҳ ва ускуналарнинг жами ишлаган вақти ҳамда дастгоҳ ва ускуналар иш вақтидан олинган самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш асосида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгаришига таъсир этувчи омиллар таҳлил этилади ҳамда уни ўстиришнинг ички имкониятлари белгиланади. Корхонада меҳнат воситалари омиллари бўйича ички хўжалик имкониятларини аниқлаш учун қуйидаги 3-жадвал келтирилади.

3-жадвал

“Elegant” АЖнинг дастгоҳлардан самарали фойдаланишнинг иш вақти (экстенсив) ва қуввати (интенсив) бўйича таҳлил қилиш⁴

№	Кўрсаткичлар	Ўтган йил	Ҳисобот йили	Фарқи, (+,-)	Ўсиш суръати, %
1.	Товар маҳсулоти (м. с)	16946,6	19182,4	+2235,8	113,19
2.	Ишланган дастгоҳ-соатлар (минг соат)	856321	843553	-12768	98,51
3.	Бир дастгоҳ-соатга тўғри келувчи маҳсулот ҳажми (сўм) 1қ : 2қ	19790	22740	+2950	114,91

3-жадвал маълумотларидан кўришиб турибдики, таҳлил қилаётган корхонада ўтган йилга нисбатан маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 2235,8 минг сўмга ўсган бўлса, бунга аксинча жами ишланган дастгоҳ соатлар ҳажми 128 минг дастгоҳ соатга қисқарган. Дастгоҳлардан унумли фойдаланиш натижасида бир дастгоҳ соатда ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми ўтган йилги 19,79 сўмдан ҳисобот йилига келиб 22,74 сўмга кўтарилган. Таҳлил объектида ҳисобот даврида товар маҳсулотни ишлаб чиқариш ҳажми ўтган йилга нисбатан 2235,8 минг сўмга ошишига икки омил таъсир кўрсатди: 1). Ишланган дастгоҳ- соатлар сонининг ўзгариши (экстенсив омил): $(-12768) \times 19790 = - 252,68$ минг сўм. 2). Бир дастгоҳ соатда ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажми (интенсив омил): $+ 2950 \times 843553 = +2488,48$ минг сўм. Демак, икки омил таъсирининг ўзгариши товар маҳсулот ишлаб чиқаришдаги умумий фарққа тахминан тенг, яъни: $(-252,68) + 2488,48 = + 2235,8$ минг сўм. Шундай қилиб, дастгоҳларнинг бекор туриб қолишини бартараф қилиш натижасида маҳсулот

⁴ Манба: Муаллиф томонидан “Elegant” АЖнинг амалий маълумотлари асосида шартли тузилди.

ишлаб чиқаришни ошириш имконияти 252,68 минг сўмдан иборат. Энди дастгоҳларнинг вақти ва қуввати бўйича фойдаланиш коэффицентини аниқлаймиз:

1) Экстенсив фойдаланиш коэффицентини: $843553/856321=0,9851$.

2) Интенсив фойдаланиш коэффицентини: $22740/19790=1,1491$.

3) Интеграл фойдаланиш коэффицентини: $0,9851/1,1491=0,8573$.

Демак, “Elegant” АЖда дастгоҳлардан экстенсив фойдаланиш коэффицентини 0,9851 бандни ташкил қилди. Чунки корхонада ишланган дастгоҳ-соатлар ҳажми 12768 минг соатга камайган. Интенсив фойдаланиш коэффицентини 1,1491 бандни ташкил қилди. Бу ҳолат эса ижобий саналади. Мазкур коэффицент 1 бандни ташкил қилса мақсадга мувофиқ бўлади. Лекин корхонада ишланган дастгоҳ-соатлар ҳажмини камайиши натижасида эса интеграл фойдаланиш коэффицентини 0,8573 банддан иборат бўлди.

Корхоналар ўз мақсадларини муваффақиятли ҳал этишлари учун моддий техника ресурслари билан таъминлаш жараёнининг бажарилишига алоҳида эътибор берадилар. Бунинг учун аниқланган, яъни корхона учун зарур бўлган моддий-техника ресурсларининг янги турлари мавжудлиги ҳамда уларнинг жаҳон бозорида таклиф қилинганлиги ўрганилади. Чунки, корхона ўзи учун зарур бўлган моддий-техника ресурсларининг яхшиларини, яъни самаралисини олишга ҳаракат қилади. Корхоналарни материаллар билан тўлиқ, бир меъёردа ҳамда самарали фойдаланганлик даражасини таҳлил этиш меҳнат буюмлари омиллар таркибида ўрганилади. Материаллар самарадорлигини характерловчи асосий кўрсаткичлар тизимига материаллар самараси ва сиғими кўрсаткичлари киради. Таҳлил этишда материаллар самараси ва сиғими таъсирида товар маҳсулоти ҳажмининг ўзгаришига баҳо берилади. Бу бевосита корхонада мавжуд бўлган ички имкониятларни аниқлаш ва белгилашда муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Энди меҳнат буюмлари таркибидаги мавжуд ички хўжалик имкониятларни аниқлаш учун қуйидаги 4-жадвални келтираемиз.

4 - жадвал

“Elegant” АЖнинг материал сиғими кўрсаткичини таҳлил қилиш⁵

№	Кўрсаткичлар	Ўтган йили	Ҳисобот йили	Фарқи, (+,-)	Ўсиш суръати, %
1.	Материал харажатлар, минг сўм	11050	12828	+1778	116,09
2.	Товар маҳсулоти, минг сўм	16946,6	19182,4	+2235,8	113,19
3.	Товар маҳсулотига кетган материал сарфи (материал сиғими), 1к : 2к, сўм	0,652	0,669	+0,017	102,61

4-жадвал маълумотларидан кўринишича, ҳисобот йили ўтган йилга нисбатан бир сўмлик товар маҳсулоти ишлаб чиқаришга кетган материал сарфи 0,017 сўмга ошди. Натижада, корхона бўйича маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 326,2 сўмга камайди:

а) $+ 0,017 \times 19182,4 = +326,2$ минг сўм. Демак, товар маҳсулотининг ишлаб чиқариш таннархи моддий харажатларда қимматлашган. Бу эса маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг камайишига олиб келди, яъни маҳсулот ҳажми манфий белги (-) билан ифодаланади;

б) $- 19182,4 : 0,652 = - 29421,8$ минг сўм. Шундай қилиб, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг қўшимча ўсиш резерви 29421,8 минг сўмни ташкил этади.

Ички хўжалик имкониятларини аниқлаш ва уларни корхона айланмасига йўналтириш асосан уч гуруҳ ишлаб чиқариш омилларидан оқилона ва самарали фойдаланишга боғлиқ экан. Бу омилларни юқорида батафсил таҳлил қилдик. Энди маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар таҳлили асосида ички хўжалик имкониятларни аниқлаш учун қуйидаги 5-жадвални ҳавола этамиз.

Ички хўжалик имконияти деганда уларнинг энг кам суммаси олинади. 5-жадвалдан кўришиб турибдики, таҳлил қилинаётган корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ички хўжалик имкониятлари бўлиб меҳнат воситалари омиллари бўйича ҳисобланган 252,68 минг сўм ҳисобланади.

⁵ Манба: Муаллиф томонидан “Elegant” АЖ амалий маълумотлари асосида шартли тузилди.

Демак, корхона бошқаруви биринчи навбатда асосий воситалардан самарали фойдаланиш борасида керакли тадбирларни амалга ошириши лозим бўлади.

5-жадвал

“Elegant” АЖнинг маҳсулот ишлаб чиқаришни ошириш бўйича ички хўжалик имкониятларни аниқлаш⁶

№	Кўрсаткичлар	Суммаси (минг сўмда)	Жадвалга илова
1.	Меҳнат омиллари	578,7	2-жадвал
2.	Меҳнат воситалари омиллари	252,68	3-жадвал
3.	Меҳнат буюмлари омиллари	29421,8	4-жадвал
4.	Ички хўжалик имконияти	252,68	

Хулоса ва таклифлар

Иқтисодий ривожлантириш шароитида ички имкониятлардан самарали фойдаланишнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсирини баҳолаш бўйича натижасида қуйидаги хулоса ва амалий таклифлар ишлаб чиқилди:

1. Хўжалик субъектларида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар таҳлили асосий кўрсаткич ҳисобланиб, самарадорликни баҳолашда катта роль ўйнайди ва корхоналарнинг иқтисодий ва молиявий салоҳияти, бошқаруви, муаммоли саволлари уларни ечими бўйича асосий тавсияларни беради. Бу ўз навбатида корхонада мавжуд бўлган ички имкониятларни излаб топиш ва улардан самарали фойдаланишга, уларни келгусида ривожланиши, иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини ошириш имконини беради.

2. Ишда марказий ўринни меҳнат омилларини таҳлили эгаллаган. “Elegant” АЖ амалий маълумотлари асосида таъсир кўрсатувчи омилларни ҳисоб-китоби қилиниб, маҳсулот ишлаб чиқаришни ошириш борасидаги ички хўжалик имкониятлари суммаси аниқланган (578,7 минг сўм). Жумладан иш вақтидан фойдаланишнинг комплекс иқтисодий таҳлилида иш вақтининг

⁶ Манба: Муаллиф томонидан “Elegant” АЖ амалий маълумотлари асосида шартли тузилди.

унумсиз сарфланишига катта аҳамият берилади. Таҳлил қилинаётган корхонада иш вақтидан фойдаланишда кун бўйи йўқотишлар қарийб 9 кунни ташкил этди. Бунга қуйидагилар сабаб бўлган: ҳар йили ишловчиларга бериладиган навбатдаги жавоб бериш (таътил), касаллик туфайли ишга чиқмаслик, корхона маъмурияти рухсати билан ишга чиқмаслик, давлат вазифасини бажариш, сабабсиз ишга чиқмаслик ва х.к. Смена ичида содир бўладиган бекор туришларни таҳлил қилиш маълум қийинчиликларни юзага келтиради. Смена ичида содир бўладиган бекор туришга қуйидагилар сабаб бўлади: иш жойларини керакли хом ашё билан ёмон ва қониқарли таъминлаш, қайсики иш вақти йўқотишнинг 50 фоизини ташкил этади; ишчиларнинг ўзлари томонидан йўл қўйиладиган бекор туришлар. Бу иш вақти йўқотишнинг тахминан 40 фоизини ташкил қилади; бошқа сабаблар натижасида бекор туришлар, ёхуд электр қувватининг бўлмаслиги, дастгоҳларнинг носозлиги ва ҳ.к.лар. Таҳлил натижасида корхонада меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш бўйича қуйидаги ички имкониятларни кўрсатиш мумкин: меҳнат шароитларини яхшилаш; ходимлар билан таъминланиш ҳолати ва ҳаракатини тўғри бошқариш; иш ўринларини ташкил этишнинг такомиллаштириш; меҳнатнинг тақсимланишини илмий асосда ташкил этиш.

3. Корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ўзгаришига таъсир қилувчи меҳнат воситалари омиллари таҳлили дастурини муваффақиятли бажариш нафақат асосий воситаларнинг таркиби, тузилиши, техник ҳолати, балки улардан самарали фойдаланишга кўп жиҳатдан боғлиқдир. Таҳлил қилаётган “Elegant” АЖда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини 2488,48 минг сўмга ортиғи билан бажарилиши асосан дастгоҳ ва ускуналарнинг унумдорлигини ошиши ҳисобига бўлган. Корхонада ишланган дастгоҳ-соатлар ҳажмини камайиши ҳисобига йўқотилган вақт 12768 дастгоҳ-соатни ташкил қилган. Бунинг натижасида эса корхонада дастгоҳлардан экстенсив фойдаланиш коэффиценти 0,9851 бандни ташкил қилган. Таҳлил натижалари асосида корхонада асосий воситалардан самарали фойдаланиш бўйича

қуйидаги ички имкониятларни кўрсатиш мумкин: ишлаб чиқариш технологияларини самарали турларини ишлаб чиқаришга жалб этиш; асосий воситаларни замонавийлаштириш, ишлаб чиқариш ускуналарининг меҳнат унуми, самарасини ошириш; технологик жараёнлар ва ишлаб чиқаришни ташкил этишнинг усулларини фаоллаштириш, ишлаб чиқариш маромийлигига амал этиш, техник стандартлар ва лойиҳалар тузилиши ва шу кабилар.

4. Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омиллар таҳлилида корxonани материаллар билан таъминланганлиги ва улардан самарали фойдаланиш кўрсаткичларини ўрганиш ва баҳо бериш асосий масала ҳисобланади. Таҳлил натижаларидан кўриниб турибдики, “Elegant” АЖда материаллардан самарали фойдаланилмаган. Материал сиғими кўрсаткичи ҳисобот йили охирида 0,017 сўмга кўпайган. Бу корхонада бир сўмлик товар маҳсулотига тўғри келувчи материал сарфини ошганлигини кўрсатади. Бунинг натижасида эса корхона бўйича маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 29421,8 минг сўмни камайган. Демак, корхона бошқаруви материаллардан самарали фойдаланиш, материал сарфини камайтириш борасида керакли чора тадбирларни ўтказмаган. Ҳозирги кунда корхонада материал сарфини камайтиришнинг аҳамияти жуда каттадир.

Таҳлил натижаларидан кўриниб турибдики “Elegant” АЖда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш бўйича ички хўжалик имконияти бўлиб меҳнат воситалари омиллари ҳисобланади. Маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш натижасида берилган мавжуд бўлган ички имкониятлардан фойдаланиш корхона фаолиятининг самарадорлигини ва молиявий барқарорлигини ошириш имконини беради деб ҳисоблаймиз.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ПФ 4947-сон Фармони. 2017 йил 7 февраль.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Молиявий ҳисоботнинг

халқаро стандартларига ўтиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПҚ-4611-сон қарори. 2020 йил 24 февраль.

3.Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3946-сон қарори. 2018 йил 19 сентябрь.

4.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Давлат иштирокидаги корхоналарни молиявий соғломлаштириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1013-сон қарори. 2018 йил 14 декабрь.

5.Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида»ги 207-сон қарори. 2015 йил 28 июль.

6.Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик — ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. –Т.: «Халқ сўзи» газетаси. 2017 йил 16 январдаги (№ 11 (6705)) сони.

7.Шоалимов А.Х., Тожибоева Ш.А. Иқтисодий таҳлил назарияси. Дарслик. –Т: Иқтисодиёт, 2019. -214 б.

8.Шоалимов А.Х.,Илхомов Ш.И., Тожибоева Ш.А. Иқтисодий таҳлил ва аудит. Дарслик. – Т.: Сано-стандарт, 2017. – 347 б.

9.Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: Учебник. 5-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2015. - 536 с.

10. Ишонкулов А.Н. ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил назарияси. Дарслик. –Т.: Сано-стандарт, 2014. -264 б.

11. Басовский Л.Е.Басовская Е.Н. Комплексный экономический анализ хозяйственной деятельности. Учебное пособие. –М.: Инфра-М, 2014.

12.Шоғиёсов Т. Комплекс иқтисодий таҳлил. Дарслик. –Т.: Фан ва технология, 2012. – 278 б.

13.Тожибоева Ш.А. Иқтисодиёт субъектлари молиявий ҳолати таҳлили. Ўқув қўлланма. –Т.: Иқтисодиёт, 2020. -220 б.

14.Tadjibayeva Sh.A., Khodjayeva M.X. Main Aspect of the Analysis of Business Activity in The Conditions of Economic Development. Trans Asian Journal of Marketing end Management Research (TAJMMR). Vol 9, Issue 10, Oktober 2020.

15.www. stat.uz